

ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗΝ

«Αεί τε προσαγόμενοι ταῖς θρησκείαις
πολύ πλῆθος Ἑλλήνων»¹

I. Η ΘΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Μέχρις ὅτου ἡ ἀνωτάτη λογικὴ αὐθεντία, ὅπως τὴν ἔθεσεν ὡς στόχον τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου ὁ Ἀριστοτέλης, ἐνσαρκώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπιταγὴν τῆς φιλάνθρωπίας («τοῦτο εἶναι τὸ μέγα καὶ φοβερόν μυστήριον, καθ' ὅσον ἡ ἀρετή, ἡ ὁποία ὑπερέχει πάντων καὶ περιέχει τὰ πάντα, καλεῖται Ἄνθρωπος»)², ἔπρεπε νὰ ἐξαρτηθοῦν τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς ἐκ τῆς δυνάμεως πανισχύρων ἡγεμόνων, οἱ ὅποιοι κατέλυσαν τὴν πολιτικὴν καὶ φυλετικὴν ἐνότητα καὶ ἀσφάλειαν τῶν λαῶν, διὰ νὰ στηριχθοῦν ἔκτοτε εἰς τὴν λυτρωτικὴν ἀνάγκην τῶν πολιτικῶς ἀνυπερασπίστων ὑπηκόων τῆς ἀρχῆς των. Ἡ ἀποθέωσις αὐτῆ τοῦ κυρίου τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἐξουσία τοῦ ὁποίου εἶχεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν θεῖαν προέλευσιν, ἀρχίζει διὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πρώτων στρατιωτικῶν της δικτατοριῶν, τὴν Σικελίαν.

Ὁ βασιλεὺς εἶχε προσεταιρισθῆ τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν, ἀφ' ὅτου ἡ ἀνάγκη τοῦ συντονισμοῦ τῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν τιθάσευσιν τῶν ὑδάτων τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου ἐπέβαλε τὴν μοναρχίαν, ἡ ὁποία ἐτακτοποίησεν ὄχι μόνον τοὺς γεωλογικοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους ζωῆς. Εἰς τὴν Σουμερίαν ἔγινε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ διαπίστωσις, ὅτι «μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἡ βασιλεία κατήλθεν ἐξ οὐρανοῦ»³. Ἀφ' ὅτου θὰ συνδεθῆ πρὸς τὴν γονιμότητα τῆς γῆς, ὁ βασιλεὺς θὰ ἐμφανισθῆ καὶ ὡς μαγικός της παράγων. Εἰς τὴν Αἴγυπτον θὰ ἰδιοποιηθῆ τὴν δύναμιν τῶν τοτεμικῶν ὄντων τοῦ κυνηγετικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα κατὰ μίαν παράδοσιν ἀφωμοίωσε καννιβαλικῶς εἰς τὸν οὐρανόν⁴. Ὁ ἐνθρονισμὸς του θὰ σημαίνῃ τὴν γεωργικὴν εὐφορίαν, ὅπως θὰ διαβεβαιώσῃ τοὺς Ἀσσυρίους ὁ Σαρδανάπαλος: «Ἀφ' ὅτου οἱ θεοὶ μὲ

1. Φλαυτίου Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκοῦ πολέμου VI 3, 3.

2. Εἰρηναίου, Contra haereses I 12, 4.

3. A. Parrot, Protohistoire mésopotamienne («L'homme avant l'écriture», ἐκδ. A. Vaganc, Paris 1959, σ. 223). Πρβλ. T. Jacobsen, The Sumerian King List, Chicago 1939, σ. 58.

4. Ἴδε A. Scharff - A. Moorgat, Ägypten und Vorderasien im Altertum, München 1950, σ. 71.

ἀνεβίβασαν εἰς τὸν θρόνον τοῦ πατρὸς μου..., ὑψώθησαν τὰ στάχνα πέντε πήχεις»¹.

Ἐφ' ὅσον ὁμως ἐντὸς τῶν πρώτων κρατῶν τῆς ἱστορίας δὲν ἐδημιουργήθησαν, ὅπως συνέβη ἀργότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, προϋποθέσεις διὰ τὴν γενίκευσιν τῆς διοικητικῆς εὐθύνης καὶ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς ληστείας καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὁ βασιλεὺς ἀπέκτησε διὰ τῆς στρατιωτικῆς του ἰσχύος (ὡς προϋποθέσεως διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν τάξιν ἐντὸς τῆς προσωπικῆς του ἐπικρατείας) σ ω τ η ρ ι α κ ὸ ν χ α ρ α κ τ ῆ ρ α. Ὁ Οὐρουκαγκίνα 2370-2360 π.Χ.) θὰ καυχηθῆ, ὅτι κατώρθωσε νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς κατοίκους τοῦ Λαγκὰς «ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς, τῆς νοθεύσεως τῶν σταθμῶν, τῆς κλοπῆς τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν πραγμάτων, ἐκ τοῦ φόνου καὶ τῶν διαρρηξέων»². Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐπεχείρησεν εἰς τὴν Βαβυλῶνα ὁ Χαμμουραβὶ «νὰ ἐπιβάλῃ τὴν δικαιοσύνην εἰς τὴν χώραν, νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν ἀσεβῆ καὶ τὸν κακόν, νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἰσχυρὸν νὰ παρανομῇ ἐναντίον τοῦ ἀδυνάτου»³. Ὁ βασιλεὺς ἔδιδεν ἐπίσης τὰ λύτρα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων πολέμου⁴ καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς χάριτος κατὰ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, ὅπως μαρτυρεῖται διὰ τὴν Ἀσσυρίαν : «Ὅσους ὠδήγησαν εἰς τὸν ὄλεθρον τὰ ἁμαρτήματά των... τοὺς ἐξύπνησεν εἰς νέαν ζωὴν. Ὅσους ἐκάθηντο εἰς τὴν φυλακὴν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, τοὺς ἄφησεν ἐλευθέρους»⁵.

Ὁ βασιλεὺς ὁμως δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κατάργησιν τοῦ νόμου διὰ τῆς ἐπιεικειᾶς οὔτε μόνον εἰς τὴν τήρησιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἀλλ' ἀνέπτυξεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ τὴν συνήθειαν νὰ ἐπενδύῃ χάριν τοῦ κύρους του μεγάλα τμήματα τοῦ προσωπικοῦ του πλούτου εἰς δημόσια ἔργα καὶ ταυτοχρόνως νὰ χαρίζῃ τὰ περισσεύματα τῆς εἰδος φορολογίας εἰς τοὺς ἀπόρους. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς 12ης δυναστείας εἰς τὴν Αἴγυπτον Ἀμενεχμάτ I θὰ διαβεβαιώσῃ : «Ἐδωσα

1. Keilinschriftliche Bibliothek, II τόμ. Sammlung von ägyptischen und babylonischen Texten, ἐκδ. E. S c h r a d e r, Berlin 1890, σ. 157. Πρβλ. E. E. E v a n s - P r i t c h a r d, The Divine Kingship of Shilluk of Nilotik Sudan, Cambridge 1948, σ. 18, 21.

2. P. D e i m e l, Die Reformtexte Urukaginas («Orientalia», Roma II τόμ. 1920, σ. 9). Πρβλ. C. F. L e h m a n n, Samassumukin, König von Babylonien, Leipzig II τόμ. 1892, σ. 25.

3. W. E i l e r s, Die Gesetzestele Chammurabis, Leipzig 1932, σ. 12. Πρβλ. E. O. J a m e s, Seasonal Feasts and Festivals, London 1961, σ. 77.

4. Ἴδε L. W o o l l e y, The Beginning of Civilisation, Unesco: History of Mankind, London I τόμ. 1963, σ. 484.

5. F. D e l i t s c h, Beiträge zur Erklärung der babylonisch - assyrischen Briefliteratur («Beiträge zur Assyriologie», Leipzig I τόμ. 1889, σ. 620). Πρβλ. Β' Βασιλειῶν ΙΕ' 2: «Καὶ ἐγένετο πᾶς ἀνὴρ, ᾧ ἐγένετο κρίσις, ἦλθεν πρὸς τὸν βασιλεῦα εἰς κρίσιν».

εἰς τὸν πτωχόν, ἔθρεψα τὸν ὀρφανόν»¹. Ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς 18ης δυναστείας φαίνεται πράγματι, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφύλακος νὰ ἐνισχύῃ τοὺς ἐνδεεῖς: «Ὡς πρὸς μίαν ἐκάστην τῶν ἐντολῶν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, π.χ. τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐπαίτου ἢ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὴν ἀνάγκην, ἀνταπεκρίθην ὀρθῶς»². Ἡ ἀρωγὴ αὐτὴ ἐθεσμοθετήθη γενικῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁποίας ἡ (στηριζομένη ἕως τότε εἰς ἐλαχίστους ἐνόπλους) βασιλικὴ ἐξουσία ὑπέστη διεθνῆ κρίσιν, τὴν ὁποίαν τελικῶς ἐξεπέρασε διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ στρατεύματος, ὁ ἐξοπλισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τοῦ ὁποίου εἶχεν ἄμεσον ἐπίπτωσιν ἐπὶ τῆς φορολογίας. Ὁ στρατὸς ὅμως ἐσήμαινε δηώσεις ἀγρῶν καὶ πόλεων καὶ κατὰ συνέπειαν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἐξάρτησιν τῆς περιφερείας ἐκ τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς πολιορκουμένους καὶ νὰ τοὺς συνδράμῃ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἐχθρῶν.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδήρου θὰ ἐφεύρῃ τὸ νόμισμα καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἀλλοτρίωσιν τῶν ἀγαθῶν, ἐφ' ὅσον ὁ κοινὸς παρονομαστὴς τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων ἦτο δυνατὸν διὰ τῆς κερδοσκοπίας νὰ γίνῃ κτῆμα ἐλαχίστων ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν μορφήν πολυτίμων μετάλλων. Ἡ νέα κατάστασις θὰ πλήξῃ τοὺς μικροὺς κληρούχους, ἀφοῦ εἰς περίπτωσιν κακῆς ἐσοδείας ἢ θανάτου τῶν ἀρχηγῶν τῆς οἰκογενείας θὰ ἐξαρτηθοῦν ἐκ τῶν δανείων, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ εἶναι πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἐξοφλήσουν. Μεταξὺ τῶν κατωτέρων διὰ τοῦτο κοινωνικῶν τάξεων ἡ λυτρωτικὴ ἀποστολὴ τοῦ βασιλέως θὰ προσλάβῃ δραματικὴν ἔντασιν, διότι μόνον ἐκεῖνος εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ζωὴν, ὅσων ἐπτώχευσαν. Τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ θὰ θεωρήσῃ ἐπὶ παραδείγματι ὁ Κιλαμούβα περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος π.Χ. εἰς τὸ ὑστεροχετταϊκόν-ἀραμαϊκόν βασίλειον τοῦ Σαμὰλ ὡς κύριον ἔργον του: «Ἐνώπιον τῶν προγενεστέρων βασιλέων οἱ πτωχοὶ κατήντησαν, ὅπως οἱ σκύλοι· ὅμως εἰς ἐμὲ εἶδαν πατέρα, μητέρα καὶ ἀδελφόν... Ἐδωσα τὸ χέρι μου εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ αὐτοὶ μ' ἐκοίταξαν, ὅπως κοιτάζει μία ὀρφανὴ τὴν μητέρα της»³. Ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος Ναβονίδ (555 - 539 π.Χ.) θὰ παρακαλέσῃ τοὺς θεοὺς νὰ τοῦ δείξουν «τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς δικαιοσύνης»⁴, ὅπως τὸν ἔδειξαν προηγουμένως διὰ τῆς χορηγήσεως εἰς τὸν Μερωδαχβαλαδὰν II (721 - 710, 703 π.Χ.)

1. Ancient Records of Egypt, ἐκδ. J. H. Breasted, Chicago I τόμ. 1906, 479 (σ. 431). Πρβλ. Ψαλμῶν ΟΑ' 12/13: «Ἐρρύσατο πτωχόν ἐκ χειρὸς δυνάστου καὶ πένητα, ᾧ οὐχ ὑπῆρχεν βοηθός· φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει».

2. W. Helck, Zur Verwaltung des mittleren und neuen Reiches, Leiden - Köln 1958, σ. 79.

3. A. Jirku, Die Welt der Bibel, Stuttgart 1957², σ. 34.

4. L. Durr, Ursprung und Ausbau der israelitisch - jüdischen Heilandserwartung, Berlin 1925, σ. 80.

ένος «λυτρωτικοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους σκήπτρου»¹. Καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ (605 - 562 π.Χ.) θὰ εὐχηθῆ διὰ τὴν βασιλείαν του «νὰ διαρκέσῃ αἰωνίως», ἐφ' ὅσον ἡ «ποιμαντορική» του ράβδος προσέφερε «λύτρωσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα»².

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ βαβυλώνιος βασιλεὺς θὰ ταχθῆ γενικῶς ὑπὲρ τῆς ἠπιότητος καὶ κατὰ τῆς ὑπερηφανείας, ὅπως μαρτυροῦν τὰ διατάγματα του, τὰ ὁποῖα τὸν ἄνθρωπον π.Χ. αἰῶνα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρχίζουν διὰ τῆς φράσεως : «Ὁ πρᾶος καὶ ταπεινός . . .»³. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀνισχύρων εἶχε συμβάλει ἀσφαλῶς καὶ ἡ καταθλιπτικὴ κατοχὴ τῆς Μεσοποταμίας ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων, ὅπως ὅποτε ὁμοίως ἐπέδρασε καὶ ἡ παλαιὰ παράδοσις τοῦ θεοῦ πάθους, ὅπως τὸ ἐνεσάρκωσαν οἱ θεοὶ Θαμούζ καὶ Μαρδούκ ὡς σύμβολα τῆς ἐλπίδος διὰ τὴν ἐαρινὴν βλάστησιν τῆς γῆς. Εἰς τὴν ἐορτὴν τοῦ νέου ἔτους τὴν ἀνοιξιν ὁ βασιλεὺς ἐδέχετο νὰ παραστήσῃ τὴν ἐποχικὴν δοκιμασίαν τῆς ζωῆς ἐποπτικῶς. Καθ' ὃν χρόνον ὁμοίως ἐψάλλοντο οἱ θεοὶ διὰ τὴν συντριβὴν καὶ τὰ θύρια διὰ τὴν ἀναβίωσιν του, ὑπεδύετο τὸν ρόλον τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐταλαιπωρεῖτο ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ἐναντίον τῆς αἰσθήσεως τοῦ δικαίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πανδήμου τελετῆς ὁ ἀρχιερεὺς ἀπέσπα τὸ σκῆπτρον καὶ τὸ στέμμα του, τὸν ἐρράπιζε καὶ τὸν ὑπεχρέωνε νὰ γονατίσῃ. Εἰς τὴν στάσιν αὐτὴν τὸν ὑπέβαλλεν ἐν συνεχείᾳ εἰς ἀνάκρισιν καὶ τοῦ ἔδιδε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθωότητά του ὑπὸ τύπον προσευχῆς : «Ὑψιστε Κύριε τῆς Χώρας, δὲν ὑπῆρξα ἐναντι τῆς θεότητός σου ἀμελής . . .»⁴. Μετὰ τὴν ἀπολογία αὐτὴν ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Κράτους τὸν ἀπεγύμνωνε καὶ διέτασσε νὰ τὸν ὀδηγήσουν εἰς τὸν τόπον τοῦ θανάτου τῆ συνοδείᾳ ἑνὸς ληστοῦ ἢ δούλου, ὁ ὁποῖος ἐφρονεῖτο⁵.

Ὁ βασιλεὺς ὁμοίως ὑφίστατο τὴν ταπείνωσιν αὐτὴν, διὰ νὰ παρουσιασθῆ ἐκ νέου, ὅπως τὸ ἀπεδείκνυεν ἡ ἐπικειμένη καρποφορία τῶν ἀγρῶν, ὡς «δῶρον τῆς ζωῆς»⁶, ὥστε ἀκόμη καὶ ἡ τιμωρία ἐκ μέρους του νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνδειξις εὐεργετικῆς προσοχῆς, ὅπως μαρτυρεῖται διὰ τὴν Περσίαν : «Ἐὰν δέ τινα προστάξῃ μαστιγῶσαι, εὐχαριστεῖ ὡς ἀγαθοῦ τυχών, ὅτι αὐτοῦ ἐμνή-

1. H. Zimmer n, Zum Streit um die «Christusmythe», Das babylonische Material, Berlin 1910, σ. 31.

2. P. B ö r g e r, Außerbiblische Quellen zu biblischen Stoffen, Heidelberg 1953, σ. 20/21.

3. W. F. A l b r i g h t, From the Stone Age to Christianity, New York 1957², σ. 332.

4. L. D ü r r, Ursprung und Ausbau, ὡς ἀν., σ. 136.

5. Ἴδε A. J e r e m i a s, Die außerbiblische Erlösererwartung, Berlin 1927, σ. 51.

6. I. H. B r e a s t e d, A History of Egypt, London 1909², σ. 456.

σθη ὁ βασιλεύς»¹. Ἡ ὁμολογία τῆς μηδαμινότητος ἐνώπιόν του ἐθεωρεῖτο εἰς τὴν Παλαιστίνην τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εὕρισκετο ὑπὸ αἰγυπτιακὴν κατοχὴν, τίτλος τιμῆς: «Εἶμαι τὸ ὑποπόδιόν σου², ἡ σκόνη τῶν ποδῶν σου³, ἡ λάσπη, τὴν ὁποίαν πατεῖς»⁴. Τὸ γεγονός, ὅτι διὰ τῆς στρατηγικῆς μετατοπίσεως τῶν λαῶν (πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν πυρήνων ἀντιστάσεως) καὶ τῆς ὑπαγωγῆς των ὑπὸ ἀλλοδαπὴν διοίκησιν (ἀπὸ τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ κράτους τῶν Ἀσσυρίων τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα)⁵ ἐγαλαρώθησαν εἰς τὴν πρόσω Ἀνατολὴν οἱ παραδοσιακοὶ θεσμοὶ τῆς ζωῆς, προσέδωσαν εἰς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς αὐτοκρατορίας, τὸν «κύριον τῶν κυρίων» καὶ «βασιλέα τῶν βασιλέων»⁶, ἀκόμη μεγαλυτέραν θρησκευτικὴν σημασίαν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος (καὶ ὄχι ὁ ἀνίσχυρος τοπικὸς θεὸς) ἦτο ἡ ἐγγύησις διὰ τὴν ὑπαρξίν. Ἐὰν εἰς τὴν Ἀσσυρίαν ἐμφανίζεται ὡς «τοποτηρητὴς» τοῦ θεοῦ⁷, εἰς τὴν Παλαιστίνην θεωρεῖται, ἀφ' ἧς στιγμῆς χρισθῆ δι' ἐλαίου κατὰ τὸ αἰγυπτιακὸν ἔθιμον⁸, ὡς ἀπότοκός του: «Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν»⁹. Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεύς ὑπ' αὐτοῦ. . . Κύριος εἶπεν πρὸς με Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ»¹⁰. Ἀφ' οὗτου μάλιστα ὁ Ἀλέξανδρος περιώρισε τὴν σατρα-

1. Νικόλαος Δαμασκηνός, Ἀπόσπ. (Ἐθνῶν συναγωγῆς) 33 (Din-dorf).

2. Die El - Amarna - Tafeln, ἔκδ. I. A. Kundtson, Leipzig 1915, 84 (σ. 405).

3. Ὡς ἀν. 116 (σ. 505).

4. Ὡς ἀν. 220 (σ. 759. Πρβλ. 60, σ. 347, 147, σ. 609, 185, σ. 699).

5. Ὁ Τιγλαθπιλέσερ III (744 - 727 π.Χ.) ὠδήγησεν «εἰς τὴν Ἀσσυρίαν ὄλους τοὺς κατοίκους τῆς χώρας τοῦ Ὅμοι (Ἰσραὴλ) καὶ τὰ ὑπάρχοντά των» (Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, ἔκδ. J. B. Pritchard, Princeton 1950, σ. 284). Τὸ ἐγγεῖρημα ἐπανελάβεν ὁ Σαργῶν II (721 - 705 π.Χ.): «Ἀπεμάκρυνα 27.190 κατοίκους τῆς Σαμαρείας» (Altorientalische Texte zum Alten Testament, ἔκδ. H. Gressmann, Berlin - Leipzig 1926², σ. 348). Ἴδε Δ' Βασιλειῶν ΙΖ' 24/25: «Καὶ ἤγαγεν βασιλεύς Ἀσσυρίων ἐκ Βαβυλῶνος τὸν ἐκ Χούνθα καὶ ἀπὸ Αἶα καὶ ἀπὸ Αἰμάθ καὶ Σεφραουαῖν, καὶ κατωκίσθησαν ἐν πόλεσιν Σαμαρείας ἀντὶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ». Πρβλ. Β' Ἑσδρα Δ' 2/3.

6. L. Delaporte, Les peuples de l'Orient méditerranéen, Paris I τόμ. 1948, σ. 209.

7. Ὡς ἀν., σ. 208.

8. Ἴδε A. Jeremias, Das Alte Testament im Lichte des alten Orients, Leipzig 1906², σ. 486, Α' Βασιλειῶν Ι' 1: «Καὶ ἔλαβεν Σαμουὴλ τὸν φακὸν τοῦ ἐλαίου καὶ ἐπέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ (Σαούλ) καὶ ἐφίλησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν αὐτῷ. Οὐχὶ κέχρικέν σε κύριος εἰς ἄρχοντα ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ;»

9. Β' Βασιλειῶν Ζ' 14.

10. Ψαλμῶν Β' 2, 6/7. Πρβλ. ΠΗ' 27/28, ΡΘ' 3.

πικὴν αὐθαιρεσίαν¹ καὶ διὰ τῆς ρευστοποιήσεως τῶν περσικῶν θησαυρῶν ἐπέτυχεν ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλε, νὰ διευρύνῃ τὴν δυνατότητα τῆς κοινωνικῆς ἀνόδου μεταξὺ τῶν ἑτερογενῶν του ὑπηκόων, ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον ἢ γέννησίς του θὰ συγκινήσῃ τὸ σύμπαν : «Τοῦ δὲ παιδὸς πεσόντος εἰς τὴν γῆν ἐγένοντο βροντῶν κτύποι ἀλλεπάλληλοι καὶ ἀστραπῶν φωτισμοί, ὥστε τὸν σύμπαντα κόσμον κινεῖσθαι»².

Ἡ λυτρωτικὴ προσδοκία ἐναντι τοῦ βασιλέως, δὲν ἐχαρακτήρισε μόνον τὸν ἀπολυταρχικῶς διοικούμενον Ἀνατολικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀφ' ὅτου κατέπεσεν ἡ δημοκρατία, ἑτερμάτισε καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἀξίωσιν τῆς ὄντολογικῆς διαφορᾶς μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ἴωνικὸς πολιτισμὸς³, διὰ νὰ καταργήσῃ τὴν τάσιν τῶν ἀριστοκρατῶν νὰ παρουσιάζουν τὴν πλεονεκτικὴν τῶν διαθέσιν ὡς θεῖαν ἐντολήν. Ἦδη ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κινδύνου, ὁ ὁποῖος ἐξεδηλώθη διὰ τῶν ἐπεκτατικῶν διαθέσεων τῆς Καρχηδόνας, ἐδημιουργήθησαν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Κάτω Ἰταλίας καταστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων πολιτικοὶ ἄρχοντες ἰδιοποιήθησαν τὴν γενικὴν θέλησιν, διὰ νὰ ἐνεργήσουν αὐθαιρέτως ὡς ἐκπρόσωποι τῆς. Διὰ τῶν πολεμικῶν τῶν ἐπιτυχιῶν προεβλήθησαν τότε ὡς ὑπεράνθρωποι σωτῆρες τῆς πατρίδος, ὅπως συνέβη λ.χ. τὸ ἔτος 356 π.Χ. μὲ τὸν Δίωνα, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐγκληματικούς μισθοφόρους τοῦ τυράννου Διονύσου ἐκ τῶν Συρακουσῶν. Διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του «ὁ δῆμος εὐχαριστῶν αὐτῷ στρατηγὸν ἐχειροτόνησεν αὐτοκράτορα... καὶ τιμὰς ἀπένειμεν ἡρωϊκάς»⁴. Ὑπ' αὐτοῦς ὅμως τοὺς ὄρους ἀρχίζει διὰ τὴν Ἑλλάδα μία περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν λατρεύονται κοινοὶ θνητοὶ ὡς ὑπερφυσικά ὄντα, ὅπως ὁ Σπαρτιάτης ναύαρχος Λύσανδρος, εἰς τὸν ὁποῖον «βωμοὺς αἱ πόλεις ἀνέστησαν ὡς θεῶ καὶ θυσίας ἔθυσαν»⁵ ἢ ὁ «Ζεὺς ἐπικαλούμενος» Συρακούσιος ἰατρὸς Μενεκράτης, ὁ ὁποῖος «πορφύραν ἡμφιεσμένος καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων καὶ σκῆπτρον κρατῶν κρηπίδας τε ὑποδεδεμένος, περιήει μετὰ θείου χοροῦ»⁶.

1. «Ἀκούσας ὅτι πολλοὶ τῶν βιαίως καὶ ὑβριστικῶς κεχρημένων ταῖς ἐξουσίαις παρανενομήκασιν, πολλοὺς τῶν τε σατραπῶν καὶ στρατηγῶν τιμωρίας ἠξίωσεν» (Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς XVII 106, 2).

2. (Ψευδο)Καλλισθέου, Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα I 12.

3. «Φράζεο, Τυδεῖδῃ καὶ χάζεο, μηδέ θεοῖσιν
Ἴσ' ἔθελε φρονέειν, ἐπεὶ οὐποτε φύλον ὁμοῖον
ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων»

(Ὀμήρου, Ἰλιάδος Ε' 440 - 442).

4. Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς XVI 20, 6. Πρβλ. XI 38, 5. 53, 2. 64, 4.

5. Δούριδος Σαμίου, Ἀπόσπ. 65 (Müller). Πρβλ. Ἠλοῦταρχου, Δυσάνδρου 18, 5 (p. 443 B/C).

6. Ἀθηναίου, Δειπνοσοφιστῶν VII 33/34 (p. 289 A - C).

Οἱ τελευταῖοι φορεῖς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος θὰ δυσφορήσουν βεβαίως ἐνώπιον τῆς ἀποθεώσεως αὐτῆς τῶν ἐπιβλητικῶν ἀνθρώπων: «*Λύσιππος ὁ πλάστης Ἀπελλῆν ἐμέμψατο τὸν ζωγράφον, ὅτι τὴν Ἀλεξάνδρου γράφων εἰκόνα κεραυνὸν ἐνεχείρισεν*»¹. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον εἰς τὴν Ἀσίαν «*προσεκύνουν ὡς θεόν*»², πρόκειται ἴσως περὶ στρατηγικῆς, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐφαρμόσει πρῶτος ὁ Φίλιππος διὰ τῆς ἀνεγέρσεως προσωπικοῦ ναοῦ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν³. «*Ὁ οὖν Ἀλέξανδρος... δῆλός ἐστιν αὐτὸς οὐδὲν πεπονθὼς οὐδὲ τετυφωμένος, ἀλλὰ τοὺς ἄλλους καταδουλούμενος τῇ δόξῃ τῆς θεότητος*»⁴. Οὐτε ὁμοίως εἰς τὴν Ἀνατολὴν οὔτε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀνάγκη διὰ τὸν κύριον τῆς ἐξουσίας νὰ διαθέτῃ ἐκπληκτικὰ προσόντα, προκειμένου νὰ λατρευθῇ ὡς θεῖος εὐεργέτης, ἐὰν παρεῖχεν ἐμπράκτως ἀποδείξεις φιλανθρώπων αἰσθημάτων. Ὀλίγα φορτὰ σίτου ἦσαν ἀρκετὰ διὰ τοὺς Ἀθηναίους, διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν «*οὐ μόνον θυμιῶντες καὶ στεφανοῦντες καὶ οἰνοχοοῦντες*», ἀλλ' ἐπίσης «*ἐπάδοντες ὡς εἶη μόνος θεὸς ἀληθινός*» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους, οἱ ὁποῖοι «*καθεύδουσιν ἢ ἀποδημοῦσιν ἢ οὐκ εἰσίν*»⁵.

Ἐκτοτε οἱ Ἕλληνες θὰ συναγωνισθοῦν τοὺς βαρβάρους εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἀνεξελέγκτων διοικητῶν τῆς ζωῆς, ἡ θρησκευτικὴ σημασία τῶν ὁποίων θὰ διαρρήξῃ ὅλα τὰ σχήματα τῆς ἐκφράσεως: «*Ἐγὼ δὲ οὔτε χρόνου πλῆθος ἰκανὸν οὐδὲ λόγον οὐδένα ὄρω τοῦ βασιλέως ἄξιον οὐδ' ὅστις αὐτὸν ἰκανῶς ἐγκωμιάσαι δυνήσεται*»⁶. Ὅσον οἱ κοινωνικοὶ ὅροι ζωῆς θὰ χειροτερεύουν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐγγυητοῦ τῆς σωτηρίας, ὁ ὁποῖος θὰ θεωρηθῇ ὡς «*φῶς τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας*»⁷, τόσον ὀλιγώτερον ἐκεῖνος θὰ εὐθύνεται διὰ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων: «*Ἐγένετο περὶ τὴν τοιαύτην κακοπραγμοσύνην, ἣν βασιλικὴν μὲν οὐδεὶς ἂν εἶναι φήσειεν ἀναγκαίαν δὲ βούλονται λέγειν ἔνιαι*»⁸. Διὰ νὰ δείξῃ τὸν ἀπρόσβλητον χαρακτῆρα τοῦ ἱεροῦ προσώπου, ὁ

1. Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδου καὶ Ὀσίριδος 24 (p. 360 D).

2. Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης Ἱστορικῆς XVIII 61, 1. Πρβλ. XIX 22, 1.

3. Παυσανίου, Ἑλλάδος περιηγήσεως V 20, 9. Κατὰ τὴν διάρκειαν μεγάλης τελετῆς εἰς τὴν Ἀμφίπολιν εἶχε διατάξει ὁ Φίλιππος νὰ συμπαραλάβῃ μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ὀλυμπιακοῦ πανθέου «*τρισκαιδέκατον*» καὶ τὸ ἰδικόν του «*θεοπρεπὲς εἶδωλον, σύνθρονον ἑαυτὸν ἀποδεικνύντος τοῦ βασιλέως τοῖς δώδεκα θεοῖς*» (Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης Ἱστορικῆς XVI 92, 5).

4. Πλουτάρχου, Ἀλεξάνδρου XXVIII, 6 (p. 681).

5. Ἀθηναίου, Δειπνοσοφιστῶν VI 62 (p. 253 B). Πρβλ. Δοῦριν Σάμιον, Ἀπόσπ. 30 (Müller), Πλούταρχον, Δημητρίου XIII 2 (p. 894 E). Διόδωρον Σικελιώτην, Βιβλιοθήκης Ἱστορικῆς XX 46, 2.

6. Ἀριστείδου, Εἰς βασιλέα 3 (Dindorf 99).

7. Ὡς ἀν. 67 (120).

8. Πολυβίου, Ἱστοριῶν XIII 3, 1.

Πλούταρχος θὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ἱστορίαν: «Βασιλεῖ γὰρ... οὐδ' οἱ πολέμιοι ῥαδίως ἐν ταῖς μάχαις ἀπαντῶντες προσέφερον τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἀπετρέποντο δεδιότες τὸ ἀξίωμα»¹. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἱστορικῆς τῆς ζωῆς ἡ Ἑλλάς θὰ προσυπογράψῃ τὴν ἀνατολικὴν πεποίθησιν, ὅτι τὴν «βασιλείαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατέπεμψεν εἰς τὴν γῆν ὁ θεός»². Ἰδίως τὸ γεγονός ὅτι τὰ Ἑλληνιστικὰ κράτη ἐπέτρεψαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κερδοσκοπίας εἰς διεθνῆ κλίμακα καὶ ταυτοχρόνως ἐχρειάσθησαν τεράστια ποσὰ διὰ τὴν ἀμυναν, τὴν διπλωματίαν, τὴν ἀστυνομίαν, τὴν ἐπίδειξιν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἐδημιούργησε συνεχῶς ἐντονώτερα κοινωνικὰ προβλήματα, διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὁποίων ἡ ἐλπίς ἐστράφη κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Κράτους, ὅπως συνέβαιναν ἀνεκάθεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ξενοφῶντος, ὁ ὁποῖος εἶχε γνωρίσει ἐπὶ τόπου τὸ ἠθικὸν μέγεθος τῆς βασιλείας, ἡ Ἑλλάς μεταπροσανατολίζεται πολιτικῶς πρὸς τὴν μοναρχίαν, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν δημοκρατικὴν τῆς κρίσιν. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ γενικὴ θέλησις δὲν θὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ κατοχυρωθῆ νομικῶς, ἀλλ' ἡ ἐκπλήρωσις τῆς θὰ θεωρηθῆ ὡς συνάρτησις τῆς εὐεργετικῆς διαθέσεως ἐνὸς ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ἐνδιέφερε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ εὐημερία «τῶν ἀρχομένων»³.

Ἐνώπιον τοῦ φιλανθρώπου αὐτοῦ ἀνδρὸς οἱ ἄλλοτε ὑπεύθυνοι διὰ τὰ κοινὰ ἐπέχουν τὴν θέσιν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἐναντι τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς: «Πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται βασιλεία εἶναι»⁴. Ἀντὶ νὰ ρυθμίζουσαν τὴν σχέσιν των ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους, οἱ ἄλλοτε κάτοχοι τῆς ἐξουσίας χρειάζονται τῶρα μίαν αὐθεντίαν, ἡ ὁποία νὰ τοὺς φροντίζῃ, ὥστε νὰ εὐτυχοῦν, ὅπως τὰ ζῶα τῆς ἀγέλης ὑπὸ τὴν προστατευτικὴν καθοδήγησιν τοῦ ποιμένου: «Ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον, βασιλεῖ μὲν πρὸς τοὺς βασιλευμένους ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας· εὖ γὰρ ποιεῖ τοὺς βασιλευμένους, εἴπερ ἀγαθὸς ὢν ἐπιμελεῖται αὐτῶν, ἴν' εὖ πράττωσιν, ὡσπερ νομεὺς προβάτων»⁵. Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ προσωπικότης ἔπρεπε βεβαίως νὰ εἶναι ἀνεκδέχης: «Οὐ γὰρ ἐστὶ βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτάρκης καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων· ὁ δὲ τοιοῦτος οὐδενὸς προσδεῖται· τὰ ὠφέλιμα οὖν αὐτῷ μὲν οὐκ ἂν σκοποῖη, τοῖς δ' ἀρχομένοις»⁶. Κυρίως ὁμοῦς ὄφειλε νὰ συνδέῃ τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα πρὸς τοὺς ὑπηκόους τοῦ ὁ δεσμὸς τῆς φιλίας. Ἄλλ' ἐὰν «καλῶς εἴρηται ὅτι ὁ φίλος τῷ φίλῳ βούλεται τὰγαθὰ ἐκείνου ἕνεκα»⁷, ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὡς ἔργον νὰ ἐξυπηρετῆ, ὅσους τὸν συμπαθοῦν. Ἀσφαλῶς

1. Ἄγιδος XXI, 2 (p. 804).

2. Θεμιστίου, Λόγων XIX (p. 228).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 12 (p. 1160 b 3).

4. Ὡς ἀν. Θ' 12 (p. 1160 b 26/27).

5. Ὡς ἀν. Θ' 13 (p. 1161 a 10 - 14).

6. Ὡς ἀν. Θ' 12 (p. 1160 b 3 - 6).

7. Ὡς ἀν. Θ' 9 (p. 1159 a 9/10).

τὰ φιλικὰ αἰσθήματα εἶναι μεγαλύτερα ἔναντι τῶν ἰσχυροτέρων, ὥστε νὰ συμβαίῃ «τὸν ἀμείνω μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν»¹. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν δικαιοσύνην, κατὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνεται κυρίως ὑπ' ὄψιν τὸ ἦθος τῶν συμβαλλομένων, οὕτως ὥστε ἡ πλεονεκτικὴ θέσις τοῦ ἑνὸς ἔναντι τοῦ ἄλλου νὰ ἔρχεται εἰς ἡσσονα μοῖραν, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ φιλικοῦ δεσμοῦ ἢ διακρίσις δὲν ἔγκειται τόσον εἰς τὴν ποιότητα, ὅσον εἰς τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συνδεομένων ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄλλον: «Ἔστι γὰρ ἐν μὲν τοῖς δικαίοις ἴσον πρώτως τὸ κατ' ἀξίαν, τὸ δὲ κατὰ ποσὸν δευτέρως, ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ τὸ μὲν κατὰ ποσὸν πρώτως, τὸ δὲ κατ' ἀξίαν δευτέρως»². Συνεπῶς ἡ διαφορὰ τοῦ βασιλέως ἔναντι τῶν πολιτῶν συνίσταται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖνος ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπερβάλλῃ τὰ ἰδικὰ τῶν εὐμενῆ αἰσθήματα διὰ τῶν εὐεργετικῶν του μέτρων ὡς διαθέτης τῶν κρατικῶν δυνατοτήτων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης ἐξήρτησε τὴν κοινωνικὴν εὐτυχίαν ἐκ τῶν φιλανθρώπων αἰσθημάτων ἑνὸς πολιτικῶς πανισχύρου προσώπου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐστρέφετο τόσον περισσότερον ἢ γενικὴ προσδοκία, ὅσον κατελύετο ἡ αὐτονομία τῶν πόλεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ συλλογικὴ εὐθύνη τῶν πολιτῶν, ὅσον ἐνετεινέτο ἡ ἀβεβαιότης τῆς ζωῆς ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ τῆς ληστείας, ἡ ὁποία μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν ἀρπαγὴν πραγμάτων, ἀλλ' ἐνεφανίσθη καὶ ὡς παρακρατικὴ ὑπηρεσία διὰ τὴν τροφοδοσίαν π.χ. τοῦ ἐμπορίου τῶν δούλων. Ἡ Δῆλος ἀπέκτησε διὰ τοῦτο εἰς τοὺς μετακλασσικοὺς χρόνους ἰδιαιτέραν σημασίαν ὄχι διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ χάσει τὴν πολιτικὴν του δύναμιν, ἀλλ' ἐπειδὴ — λόγῳ τῆς κεντρικῆς τῆς θέσεως — ἦτο δυνατὸν «μυριάδας ἀνδραπόδων αὐθημερὸν δέξασθαι καὶ ἀποπέμψαι»³. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ συγκέντρωσις τοῦ πλούτου διὰ τῶν ἐξαγοραζομένων ἐμπορικῶν προνομίων καὶ τῆς φορολογικῆς μισθώσεως ὀλοκλήρων περιοχῶν μετέβαλε τοὺς παραγωγικοὺς πληθυσμοὺς εἰς ἡμιελευθέρους δουλοπαροίκους καὶ προεκάλεσε μίαν πρωτοφανῆ ἐξαθλίωσιν ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων, εἰς τὰ ὁποῖα συνέρρευσαν, ὅσοι δὲν ὑπέμειναν τὴν ἐκμετάλλευσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν ὑπέσκαψε μόνον τὰ κοινωνικὰ θεμέλια τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ὑπεκίνησε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία δὲν συνήντησε, ὅπως πρὸ τεσσάρων αἰώνων ὁ Ξέρξης, ἀνθρώπους προθύμους νὰ ὑπερασπίσουν μέχρις αὐτοθυσίας τὴν πολιτικὴν των ἐλευθερίαν. Πρόκλησιν διὰ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Λατίνων ἀπετέλεσε πρὸ πάντων τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος μετετόπισε τὸ κέντρον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς τὴν πρόσω Ἀσίαν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας καὶ τὴν μετανάστευσιν

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 8 (p. 1158 b 25).

2. Ὡς ἀν. Θ' 9 (p. 1158 b 30 - 33).

3. Σ τ ρ ἄ β ω ν ο ς, Γεωγραφικῶν XIV 5, 2 (p. 668), Πρβλ. 2, 12 (p. 495/96).

τῶν δημιουργικῶν στοιχείων εἰς τοὺς τόπους τῆς μακεδονικῆς ἑπεκτάσεως. Διὰ τῆς κοινωνικῆς του πολιτικῆς (προκειμένου νὰ δημιουργηθοῦν ἐρείσματα ἐναντίον τῶν ἀναγκαστικῶν του συμμάχων) ὁ κοσμοκράτωρ ὁμοῦς κατέπληξε τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς, ὥστε ἡ λατρεία του ὡς ὑπερφυσικοῦ ὄντος νὰ συνεχισθῆ τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου : «*Νομίματα χαλκᾶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα ταῖς κεφαλαῖς καὶ τοῖς ποσὶ περιδεσμούντων; αὗται αἱ ἐλπίδες ἡμῶν, εἰπέ μοι, ἵνα μετὰ σταυρὸν καὶ θάνατον δεσποτικὸν εἰς Ἑλλήνος βασιλέως εἰκόνα τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας ἔχωμεν;*»¹.

II. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΡΙΒΗΣ

Διὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέχθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ λατρεύεται ὡς εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος «πολὺ δικαιότερον Διονύσου τε καὶ Ἡρακλέους»², δὲν ἐδημιουργήθη μόνον τὸ πρότυπον τοῦ ζῶντος θεοῦ, ἀλλ' ἐπίσης μία κατάστασις ἐναντίον τῶν διαχωριστικῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος θὰ ὀνομασθῆ ἔκτοκτε «οἰκουμένη»³. Εἰς τὴν συνθετικὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν προηγήθησαν βεβαίως οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τῶρα ὁμοῦς ἡ ἀνάμειξις τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἰδεολογίαν τοῦ στρατηλάτου, ὁ ὁποῖος ἔχει λόγους νὰ ὑποπτεύεται τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐκήρυξεν ὡς ἐκ τούτου γενικὴν ἀμνηστίαν διὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν πολιτικῶν φυγάδων εἰς τὴν πατρίδα των «βουλόμενος ἔχειν ἐν ἐκάστη πόλει πολλοὺς ἰδίους ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις»⁴ (μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσχωρήσουν διὰ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐξορίστων βαρβαρικὰ ἔθιμα εἰς τὰ πολιτικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος) καὶ παρήκουσεν ἐπιδεικτικῶς τὴν (ἀποδιδομένην εἰς τὸν διδάσκαλόν του) συμβουλήν νὰ διοικήσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν «τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος τοῖς δὲ ὡς ζῴοις καὶ φυτοῖς προσφερόμενος»⁵. Ἐκεῖνος ἔπραξεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον «εἰς ταὐτὸ συνενεγκῶν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῆρι φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθη καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς

1. Κατηχήσεων πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι II 5 (P.G., Migne, τόμ. 49, στ. 495/96).

2. Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου ἀναβάσεως IV 10, 6. Πρβλ. (Ψευδο)Καλλισθένην, Βίου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα III 30, 16.

3. Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς XVII 1, 2.

4. Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς XVIII 8, 2. Πρβλ. XVII 109, 1.

5. Στράβωνος, Γεωγραφικῶν I 4, 9 (p. 66).

διαίτας»¹. Εἴτε λοιπὸν «προσέταξε πατρίδα τὴν οἰκουμένην ἡγεῖσθαι πάντας»² εἴτε ἀπλῶς ἐδημιούργησε τοὺς ὄρους διὰ τὴν κοσμοπολιτικὴν διάστασιν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του³, ἐνεσάρκωσε παραδειγματικῶς τὴν Στωικὴν ἀπαίτησιν νὰ θεωρηθοῦν «τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐνὸς ὑπήκοα λόγου καὶ μιᾶς πολιτείας», ὥστε νὰ μὴ κατοικοῦν οἱ ἄνθρωποι «κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις», ἀλλὰ νὰ ἰσχύη μεταξύ των «εἰς βίος καὶ κόσμος»⁴.

Τὴν πολιτικὴν αὐτὴν τῆς ἰσοπεδώσεως τῶν λαῶν θὰ συνεχίσουν συστηματικῶς οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ νὰ διαλύσουν τοὺς συμπαγεῖς φυλετικοὺς συνασπισμούς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προκύψουν ἀναστατώσεις εἰς τὴν στρατιωτικὴν τῶν ἐπικράτειαν. Τὸν ἴδιον σκοπὸν ἐξυπηρέτησεν ἡ πολεοδομικὴ τῶν δραστηριότης καὶ ἡ κατὰ περίπτωσιν ἐπέκτασις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὅπως συνέβη π.χ. μετὰ τοὺς Ἰουδαίους τῆς Ἀντιοχείας, ὅπου «συνεχώρησαν αὐτοῖς ἐξ ἴσου τῆς πόλεως μετέχειν»⁵. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐδημιουργήθη μία ἐντελῶς νέα σχέσις τῶν ὑπηκόων πρὸς τὸ Κράτος. Ἐνῶ προηγουμένως ὁ ἄνθρωπος ἀνῆκε συναισθηματικῶς καὶ πρακτικῶς εἰς τὴν ἐθνικὴν τοῦ κοινότητα, τώρα, ὁπότε διοικητικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἐξαρτᾶται κατὰ κύριον λόγον ἐκ τῆς διεθνoῦς συγκυρίας, δὲν αἰσθάνεται καμμίαν ἄλλην ἠθικὴν ὑποχρέωσιν πλὴν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐκάστοτε δημοσιονομικῶν του καθηκόντων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προσφέρει «τὰ τοῦ Καίσαρος τῶ Καίσαρι», ἀλλὰ ζῆ διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ ὑποκαθιστᾶ τοὺς γεωγραφικῶς περιορισμένους παλαιoῦς του στόχους μετὰ ἰδανικὰ οἰκουμένης φύσεως. Ὅ,τιδὴποτε τὸν συγκινεῖ καὶ τὸν ἐκφράζει, τὸ ἀναζητεῖ τώρα εἰς τὸν ἰδιωτικὸν του κύκλον ἢ τὸ ἐμπόριον, εἰς τὴν μόρφωσιν ἢ τὴν τέχνην καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θρησκείαν. Ὅ,τι διὰ τοῦτο ἔχει σημασίαν, εἶναι ἡ ἀτομικὴ του ἀναφορὰ πρὸς τὰ γεγονότα καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ὑπάρξεως, ἐφ' ὅσον συμβατικῶς μόνον συνδέεται πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος. Ἀντὶ τῆς πόλεως ἢ τῆς

1. Πλουτάρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς 6 (p. 329 C).

2. Ὡς ἀν.

3. «Ἐρωτηθεὶς πόθεν εἶη, 'κοσμοπολίτης' ἔφη» (Διογένους Λαερτίου, Βίων καὶ γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων VI 63). Πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μελέαγρου:

«Νάσος ἐμὰ θρέπτειρα Τύρος. πάτρα δέ με τεκνοῖ

Ἄτθις ἐν Ἀσσυρίοις ναιομένα Γαδάροις...

Εἰ δὲ Σύρος, τί τὸ θαῦμα; μίαν, ξένη, πατρίδα κόσμον ναιομεν»

(Anthologiae Palatinae VII 417, 1 - 6, Anthologie Graecae, ἐκδ. H. Stadtmueller, Lipsiae II¹ τόμ. MDCCCXCIX, σ. 282/83).

4. Πλουτάρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς 6 (p. 329 A - B).

5. Φλαυτίου Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκοῦ πολέμου VI 3, 3.

φυλῆς αὐτὸς ἀποτελεῖ ἔκτοτε τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀπόδειξις τὰ προσωπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἡ βιογραφία ὡς ἐπίκαιρον λογοτεχνικὸν εἶδος καὶ κυρίως ἡ παραμυθητικὴ τάσις τῶν ἡγετικῶν μορφῶν τῆς γνώσεως καὶ τῆς εὐσεβείας.

Ἡ ἐξατομίκευσις αὐτὴ θὰ συνεχισθῇ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ τόσον μεγαλυτέραν ἔντασιν, ὅσον ἡ κρίσις τῶν θεσμῶν καὶ ἡ κινητικότητα τοῦ βίου — μισθοφόροι, δοῦλοι, ἔμποροι, βιοτέχναι, ὑπάλληλοι, ἐπιστήμονες, ἀστρολόγοι, φιλόσοφοι ταξιδεύουν — ὑπὸ τὰ νέα καθεστῶτα θὰ διαλύουν τὴν συνοχὴν τῶν δεσμῶν τοῦ αἵματος καὶ τῆς γῆς, ὥστε τὸ ἦθος καὶ ἡ πνευματικὴ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς νὰ ἐξαρτηθοῦν ἐκ τῆς νοουθεσίας, ὅσων θὰ ὑπολογίσουν τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἀκαθόριστον (ἐνεκα τῶν δυναστικῶν μεταβολῶν) πολιτικόν του χώρον: «Προνοεῖν δὲ δεῖ μᾶλλον λέγουσι φιλοσοφίας ἢ γονέων καὶ γεωργίας· τοὺς μὲν γὰρ γονέας καὶ γεωργοὺς αἰτίους εἶναι τοῦ ζῆν ἡμᾶς, τοὺς δὲ φιλοσόφους καὶ παιδευτάς τοῦ εὖ ζῆν καὶ φρονῆσαι»¹. Εἶναι ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀμφιβολία διὰ τὴν ἐγκυρότητα τῶν τοπικῶν παραδόσεων θὰ προκαλέσῃ τὴν κριτικὴν στάσιν διὰ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν, γεγονός δὲ τὸ ὁποῖον θὰ ὑποχρεώσῃ τοὺς σκαπανεῖς τῶν νέων ἰδεῶν νὰ τονίσουν ὡς μοναδικὸν ὄρον διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας τὴν παραδοχὴν τῆς: «Ἀπὸ μόνης τῆς γνώσεως σώζεσθαι... μὴ χερίζειν ἔργων, ἀρκούσης εἰς σωτηρίαν τῆς γνώσεως»². Ἡ προσέγγισις τῶν ἀλλοδόξων καὶ ἡ διάδοσις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων θὰ δημιουργήσουν ἐξ ἄλλου κίνητρα διὰ τὴν μάθησιν καὶ θὰ προκαλέσουν τὴν ἀνάγκην τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἐλευθέρων πράξεων — ἐφ' ὅσον τὰ τοπικὰ ἔθιμα θὰ δώσουν τὴν ἐντύπωσιν συμβατικῶν προλήψεων — ἐκ μέρους τῶν ἐκπροσώπων τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐποχῆς εἶχεν ὑπερπηδήσει τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων. Ἐνώπιον τοῦ προβλήματος τῆς ἠθικῆς στάσεως ἡ φιλοσοφία ἔπρεπεν ὅμως νὰ περιορίσῃ τὴν γνωσιολογίαν, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὀριακῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του: «Καὶ τις ἀπολέσας τύχῃ τινὰ τῶν οἰκείων ἢ γυναῖκα ἢ παῖδα ἢ ἀδελφόν, ἀξιοῦσιν ἀφικνεῖσθαι τὸν φιλόσοφον καὶ παρηγορεῖν»³. Ἀπὸ τοῦ «κυνικοῦ» Διογένους, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἐποπτικῶς καὶ εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν συμπεριφορὰν τὸν ἐπιβεβλημένον ὑπὸ τῶν περιστάσεων τρόπον ζωῆς, ἡ φιλοσοφία κατέρχεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ τοὺς θεραπεύσῃ ἐκ τῶν τραυμάτων μιᾶς ζωῆς χωρὶς πολιτικὴν καὶ μεταφυσικὴν κατοχύρωσιν: «Ἰατρειὸν ἐστίν,

1. Ἰαμβλίχου, Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ βίου XXXIV (p. 246).

2. Θεοδώρητου, Αἰρετικῆς κακομυθίας I 7.

3. Δίωνος Χρυσόστομου, Λόγων 27: Περὶ τῶν ἐν συμποσίῳ 9.

ἄνδρες, τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον»¹. Εἰς τὴν προσπάθειάν της λοιπὸν νὰ ὑπερνικήσῃ διὰ τῆς ἠθικῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν του ἀνασφάλειαν ἡ θεωρητικὴ σκέψις ἐπεχείρησε νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν καὶ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς ἐρωτήματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐκείνη κατέφευγεν εἰς τὸν θεόν. Τόσον ὅμως οἱ χθόνιοι ὅσον καὶ οἱ οὐράνιοι ἐπίτροποι τῆς ζωῆς ἦσαν ἀνάξιοι τῶν ἱστορικῶν ἀπαιτήσεων. Ἡ μαγικὴ πρᾶξις διὰ τὴν καρποφορίαν τῆς γῆς καὶ ὁ ἐκθειασμὸς τῆς μαχητικότητος καὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ γένους δὲν συγκινοῦν τὸν πληθυσμὸν τῶν ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἐὰν οἱ γεωργοὶ δεσμεύουν φυσικὰ φαινόμενα καὶ οἱ ποιμένες ἐξυμνοῦν τὴν ἐθνικὴν των παράδοσιν, δὲν ἦσαν διὰ τῆς εὐσεβείας των εἰς θέσιν νὰ ὀροθετήσουν τὴν ἀστικὴν διαγωγὴν. Οἱ πρωτοπόροι τῶν νέων πνευματικῶν τάσεων θὰ θεωρήσουν διὰ τοῦτο «ὑπολήψεις ψευδεῖς»² τοὺς θεολογικοὺς μύθους καὶ θὰ καταγγείλουν τὴν συνήθειαν τῶν θρησκευτικῶν ἐπικλήσεων ὡς μικροψυχίαν : «Εἰ ταῖς τῶν ἀνθρώπων εὐχαῖς ὁ θεὸς κατακολούθει, θάπτον ἂν ἀπώλλυντο οἱ ἄνθρωποι»³.

Ἐὰν ὅμως ὁ ὑπήκοος τοῦ ἀνεξελέγκτου Κράτους ἐφοβεῖτο τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν διάθεσιν ἀσυδότην καταστροφικῶν δυνάμεων, ἤθελε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ βεβαιωθῇ, ὅτι ὁ κόσμος διοικεῖται ὑπὸ μιᾶς ἐπιτακτικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία διακρίνεται διὰ τὴν ἐσωτερικὴν της νομοτέλειαν, ἔστω καὶ ἂν ἔχη λόγῳ τῶν ἀπροβλέπτων καὶ ἀκατανοήτων γεγονότων τῆς ζωῆς ἀπροσδιόριστον χαρακτῆρα :

«Παγκρατὲς Τύχα...

Πῶς χρὴ τεὰν ἰσχὺν τε δεῖξαι καὶ τεὰν φύσιν;

... ὦ δαῖμον μεγάλα,

πότερον σὲ κλήζωμεν Κλωθὸν κελαινὰν

ἢ τὰν ταχύποτμον Ἀνάγκαν;»⁴

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ καθιερωμένα θεῖα πρόσωπα ὁ ὑπέρτατος διοικητῆς τοῦ κόσμου ἦτο λοιπὸν ἀνεξήγητος : «Θεὸν ἡμεῖς ἕνα δουλεύομεν... Οὐδεὶς αὐτὸν ἐρμηνεῦσαι ἀνθρώπων δεδύνηται»⁵. Καὶ ἂν ὅμως δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὸν Ἕλληνα ὀροθέτην τῆς τάξεως εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, προέβαλλεν ἐν τούτοις εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν σφαῖραν τὴν ἀπαίτησιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς

1. Ἀρριανοῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν III 23, 30. «Φίλων Λαρισσαῖος εοικέναι δὴ φησι τὸν φιλόσοφον ἰατρῶν» (Ἰωάννου Στοβαίου, Ἐκλογῶν ἀποφθεγμάτων ὑποθηκῶν II 7, Wachsmuth II 40).

2. Epicurea, ἐκδ. H. Usener, Lipsiae MDCCCLXXXVII, 124 (σ. 60).

3. Ὡς ἀν. 3888 (σ. 259).

4. Ἀνωνύμου, Εἰς Τύχην (Diels).

5. F. Pfister, Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandriens («Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften», 1914, No II, σ. 23).

συμπνοίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων : «'Ονομάζεσθαι τὸν Δία . . . καὶ εἰμαρμένην καὶ ἀνάγκην . . . καὶ εὐνομίαν καὶ δίκην καὶ ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην καὶ παραπλήσιον πᾶν»¹. Ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀνυπερβλήτου ἠθικοῦ ὄντος ἀπεκάλυπτε τὰ μέτρα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἰδεῶν, διὰ τὰ ὁδηγηθῶν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, ὅσοι ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τὰ ἐπικίνδυνα ἢ ἀνάξια λόγου ἐπιγεια πράγματα. «'Αλλ' εἰδέναι δεῖ, ὅτι (ὁ κυριεὶς) ἄγγελος ἀπὸ Διὸς ἀπέσταλται πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ὑποδείξων αὐτοῖς, ὅτι πεπλάνηται»².

Οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀνωτάτης κοσμικῆς ἀρχῆς δὲν θὰ περιορισθῶν ὅμως εἰς τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ θὰ δώσουν ἔμπρακτα δείγματα τοῦ ἀπαιτουμένου τρόπου ζωῆς. Ἐὰν ἡ θλίψις καὶ ἡ ἀπογοήτευσις ἦσαν ἀποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν καὶ καταστάσεων, ὁ ὑποδειγματικὸς ἄνθρωπος θὰ ζήσῃ «ἀτάραχος ἐαυτῷ καὶ ἐτέρῳ ἀόχλητος»³ διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας τῶν γενικῶν ἐπιδιώξεων : «'Ἰδοὺ ἀπέσταλκεν ὑμῖν ὁ θεὸς τὸν δείξοντα ἔργῳ... "Ἴδετέ με, ἄοικός εἰμι, ἄπολις, ἀκτῆμων, ἄδουλος· χαμαὶ κοιμῶμαι. οὐ γυνή, οὐ παιδιά, οὐ πραιτωρίδιον, ἀλλὰ γῆ μόνον καὶ οὐρανὸς καὶ ἐν τριβωνάριον»⁴. Ἐναντι τῶν κρατικῶν καταναγκασμῶν καὶ τῶν δελεαστικῶν προσφορῶν ἐνὸς πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος προσέφερε τὰ ἔργα του εἰς ὅσους ἐξεμεταλλεύοντο γεγονότα καὶ περιστάσεις, ὁ φιλόσοφος ἔδιδεν εἰς τὸ μέσον τῶν φίλων του τὴν μάχην διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρώπου : «Τὴν αὐτοῦ διάνοιαν καθαίρει τῷ λόγῳ καὶ πειρᾶται παρέχειν ἀδούλευτον, πολὺ μᾶλλον περὶ τῆς ἐλευθερίας μαχόμενος ἡδοναῖς καὶ δόξαις καὶ ἀνθρώποις ἅπασιν μετ' ὀλίγων τῶν βουλομένων ἢ Λακεδαιμόνιοι ποτε τὰ στενὰ καταλαβόντες ἐμάχοντο πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας»⁵. Κύριον μέλημά του ὅμως δὲν ἦτο ἡ προσωπικὴ του ἀπόλαυσις, ἀλλ' ὁ παραδειγματισμὸς τῶν ἄλλων : «Μήποτε λείπων τὴν αὐτοῦ τάξιν, ἀρετὴν δὲ καὶ σωφροσύνην τιμῶν ἀεὶ καὶ αὐξῶν καὶ πάντα ἐπὶ ταῦτα ἄγων, εἴ τινα δύναίτο ἐξελέσθαι τῆς ἀφροσύνης καὶ φάυλων ἐπιθυμιῶν καὶ ἀκρασίας καὶ τρυφῆς...μέχρις ἂν, οἶμαι, διέλθῃ τὸν βίον κηδόμενος τῶν ἀνθρώπων»⁶. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ θεωρία εἶχε κατὰ συνέπειαν τὴν σημασίαν τῆς μαρτυρίας διὰ μίαν ἀπαίτησιν, ἡ ὁποία ὡς θεία ἐντολὴ θὰ ἔδιδε τὴν δύναμιν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπομείνῃ τὰ πλήγματα τῆς ζωῆς : «Πῶς οὖν ἀναβαίνεις νῦν; ὡς μάρτυς ὑπὸ τοῦ θεοῦ κεκλημένος»⁷. Χωρὶς νὰ διδάσκῃ νέαν ὀρη-

1. Χρύσιππος, Ἀπόσπ. 1076 (A r n i m II 315). Πρβλ. Ζήνωνας, Ἀπόσπ. 102 (A r n i m I 28), 579 (II 179), 928 (II 267).

2. Ἀρριανὸς, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν III 22, 46/47.

3. Ἐπικουρόου, Προσφωνήσεως (Γνωμολογίου Βατικανοῦ) 79.

4. Ἀρριανὸς, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν III 22, 46/47.

5. Δίωνος Χρυσόστομου, Λόγων 78: Περὶ φθόνου 40.

6. Ὡς ἀν. 38/39.

7. Ἀρριανὸς, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν I 29, 46/47.

σκείαν, ὁ φιλόσοφος θεωρεῖται τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὡς «θεοῦ τοῦ ἐν πᾶσιν ἱερεῦς»¹, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δὲν θέλει νὰ συνδέσῃ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μίαν ἐξωπραγματικὴν ὄντοτητα, ἀλλὰ πρὸς ὅ,τι ὡς δυνατότης ἦτο συνυφασμένον πρὸς τὴν ὑπαρξίν των: «Τὸ ἐν... πανταχοῦ ἅμα ὄλον εἶναι... διὸ οὐδὲ ἐξω ζητεῖν αὐτὸ δεῖ... οὐκ ἀπέστημεν ἄρα τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἐσμέν ἐν αὐτῷ»². «Ὅταν κλείσητε τὰς θύρας καὶ σκότος ἔνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν ὅτι μόνοι ἐστέ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἔνδον ἐστίν»³.

Ἡ φιλοσοφία ἐπνευματοποίησε τὴν θρησκείαν, αὐτὸς ὁμῶς ὑπῆρξεν ὁ λόγος τῆς περιωρισμένης ἀπηχίσεώς της εἰς τὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα. Ἐφ' ὅσον ἐξήρτησε τὰ πάντα ἐκ τῆς ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐννοήσῃ τὰ αἰτήματά της, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκθειάσῃ τὴν λογικὴν, ὅ,τι ἄλλωστε ἀπουσίαζεν εἰς αὐτὴν διευθέτησιν τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων: «Χαῖρε λοιπόν, ὦ τέκνον, ἀνακαθαίρομενος ταῖς τοῦ θεοῦ δυνάμεσιν εἰς συνάρθρωσιν τοῦ Λόγου»⁴. Ἡ θεωρητικὴ εὐσέβεια συνίστατο ἐπομένως εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀδιανοήτου διὰ τῶν κατηγορημάτων τῆς ἐμπειρίας ἐπιτηρητοῦ τῶν ὄντων: «Δέξαι λογικὰς θυσίας ἀγνὰς ἀπὸ ψυχῆς καὶ καρδίας πρὸς σὲ ἀνατεταμένης, ἀνεκλάλητε, ἄρητε, σιωπῇ φωνούμενε»⁵. Ἡ διανοητικὴ αὐτὴ λατρεία ἐσήμαινεν οὐσιαστικῶς τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου, τὸν ὄρισμόν τοῦ θεοῦ ὡς ἐκπληρώσεως τῶν ἀνεφίκτων ἠθικῶν ἀξιώσεων. Ἐὰν ὁμῶς ὁ «θεὸς» ἦτο ἡ ἀνωτάτη ἐκφρασίς τῶν ἀναγκῶν τοῦ πνεύματος, ἡ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων νὰ τὸν συλλάβουν, τοὺς ἐταύτιζε πρὸς τὸν ἰδανικόν των στόχον: «Ὁ γὰρ γνὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ εὐσεβὴς καὶ ἤδη θεῖος»⁶. Εὐσέβεια δὲ ἐστὶ θεοῦ γνῶσις, ὃν ὁ ἐπιγνὸς πλήρης γενόμενος πάντων τῶν ἀγαθῶν τὰς νοήσεις θείας ἴσχει»⁷. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ θεολογία ὑπεσχέθη τὴν ἀποθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου: «Ὁλβιε καὶ μακαριστέ, θεὸς δ' ἔση ἀντὶ βροτοῖο»⁸.

Ὁ φιλοσοφικὸς αὐτὸς μυστικισμὸς ὑπερεπήδησεν εἰς τὸ τέλος τὴν θεωρητικὴν του φύσιν. Μεταξὺ τῶν ἀμορφῶτων ἰδίως περιώρισε τὴν πνευματικὴν ἀσκησιν καὶ διὰ νηστειῶν, καθάρσεων καὶ εἰδικῶν τελετῶν ἐπεδίωξε νὰ ἐγκαινιάσῃ νέαν ζωὴν διὰ τὸν ἀνθρώπον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς «ἀγίας

1. Π ο ρ φ υ ρ ί ο υ, Περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων II 49.

2. Π λ ω τ ί ν ο υ, Ἐννεάδων VI 5, 1.

3. Ἀ ρ ρ ι α ν ο ῦ, Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν I 14, 13/14. Πρβλ. Π ρ ό κ λ ο ν, Εἰς τὸν Τίμαιον II (Προοίμιον, Diehl I 209).

4. Ἐ ρ μ ο ῦ Τρισεγίστου, Ποιμάνδρης XIV 8 (ἐκδ. R. Reitzenstein, Leipzig 1904, σ. 342).

5. Ὡς ἀν. I 31 (338).

6. Corporis Hermetici X 9 (Nock-Festugière I 117).

7. Ὡς ἀν. IX 4 (I 97).

8. Orphicorum Fragmenta, ἐκδ. O. Kern, Berolini MDCCLXXII, 32 C (σ. 107).

νυκτός» ὑφίστατο ἓνα «ἐκούσιον θάνατον», διὰ τὴν γεννηθῆναι ἐξ ἀρχῆς¹. Ὑπὸ τὸ κράτος συγκλονιστικῶν διαδικασιῶν διὰ τοὺς «δειμάτων πλήρεις γενομένους» καὶ «ἐαυτῶν ἐκστάντας»² προσηλύτους συνετελεῖτο ἡ «παλιγγενεσία»³ μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου: «Ὁ καὶ πάντων ἐστὶν θαυμαστότατον, ὅτι τῶν θεουργῶν θάπτειν τὸ σῶμα κελευόντων πλὴν τῆς κεφαλῆς ἐν τῇ μυστικωτάτῃ τῶν τελετῶν»⁴. Κατὰ τὴν «ἡμέραν τῆς σωτηρίας»⁵ ἐωρτάζοντο «τὰ ἰλάρια. τί γὰρ εὐθυμότερον, τί δὲ ἰλαρώτερον γένοιτο ἂν ψυχῆς... τὸν ἐν αὐτῇ κλύδωνα διαφυγούσης»⁶.

Κύριος ἐν τούτοις παράγων τῆς ἀξιοπιστίας τῶν φιλοσόφων εἰς τὴν λυτρωτικὴν τῶν ἀποστολῶν ἦτο ἐκτὸς τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ τῆς μυστικῆς τῶν διδασκαλίας ἡ ἐγνῶσια τῆς ἰσότητος, ἡ ὁποία ἦτο φυσικὸν τὴν ἐνθουσίασιν τοὺς «βαρβάρους», ἐφ' ὅσον τοὺς ἐνεφάνιζεν ἰσαξίους τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ διαγγέλματος ἀνάγεται εἰς τὴν Σοφιστείαν, τὴν ὁποίαν ἐνδιέφερον ἡ κατάργησις τῶν συμβατικῶν διακρίσεων εἰς τὴν πολιτικὴν, γεγονός δὲ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἐξωθήσει τὸν Ἀντιφῶντα τὴν βιολογικὴν ἰσότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους: «Φύσει πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν εἶναι... ἀναπνεόμεν τε γὰρ εἰς τὸν ἀέρα πάντες κατὰ τὸ στόμα καὶ τὰς ῥίνας»⁷. Τὴν πολιτικὴν νοημοσύνην θὰ θεωρήσῃ ἐξ ἄλλου ὁ Εὐριπίδης ὡς μόνον στοιχεῖον ὑπεροχῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν καταγωγῆν:

«Ὅμοίαν χθῶν ἅπασιν ἐξεπαίδευσεν ὄψιν.
ἴδιον οὐδὲν ἔχομεν. μία δὲ γονὰ
τὸ τ' εὐγενὲς καὶ τὸ δυσγενές.
νόμῳ δὲ γαῦρον αὐτὸ κραίνει χρόνος.
τὸ φρόνιμον εὐγένεια καὶ τὸ συνετόν»⁸

Εἰς τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς συντετριμμένης ὑπερηφανείας τῶν Ἀθηναίων

1. Apulei, Metamorphoseon XI 21. Πρβλ. 5.

2. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πλάτωνος Πολιτείαν (Kroll II 108).

3. Orphica, ἔκδ. Eug. Abel, Lipsiae - Praga MDCCCLXXXV, 192 (σ. 229), Ἑρμοῦ Τρισμεγίστου, Ποιμάνδρης XIV 4 (Reitzenstein 341).

4. Πρόκλου, Εἰς τὴν Πλάτωνος Θεολογίαν IV 9 (Portus 193).

5. Apulei, Metamorphoseon XI 5.

6. Τουλιανοῦ αὐτοκράτορος, Εἰς τὴν μητέρα τῶν θεῶν 169 D. Πρβλ. Σαλοῦστιον, Περὶ θεῶν καὶ κόσμου IV 8, 10: «Ἐφ' οἷς ἰλαρία καὶ στέφανοι καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς ἐπάνοδος», Δαμάσκιον (Φωτίου, Βιβλιοθήκης, ἔκδ. I. Bekker, Berlini 1824, σ. 345): «Τὴν τῶν ἰλαρίων καλουμένην ἑορτήν, ὅπερ ἐδήλου τὴν ἐξ ἄδου γενομένην ἡμῶν σωτηρίαν».

7. Diels II B' 44 B, The Oxyrhynchus Papyri, London XI τόμ. ἔκδ. B. P. Grenfell - A. S. Hunt, 1915, 1364 (σ. 99/100).

8. Ἀπόσπ. 52 (Nauck).